

УДК 331.57

ЗМІСТ ЗАЙНЯТОСТІ В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ¹**Чатченко Т.В., к. е. н., доцент***Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна.*

Робота присвячена дослідженню теоретичних аспектів змісту зайнятості в умовах ринкових перетворень економіки, з'ясуванню методологічних, теоретичних і практичних напрямків досягнення ефективної зайнятості.

Ключові слова: зайнятість, фактори, диверсифікація зайнятості, плюралізація зайнятості.

Ефективне використання трудових ресурсів відноситься до найбільш гострих проблем економічної науки та господарської практики в будь-якій економічній системі. Разом з тим актуальність усвідомлення змісту, особливостей та факторів зайнятості в макродинаміці транзитивної економіки визначається кількома причинами.

По-перше, на відміну від жорсткої державної регламентації умов найму робітників за часів командно-адміністративної економіки, коли в цілому забезпечувалась гарантованість та відносна стабільність зайнятості, формування зайнятості в транзитивній економіці пов'язується з дією механізму ринку праці, з глибинними та якісними змінами всієї сфери трудових відносин. Тому перехід до ринкових відносин повинен супроводжуватись створенням адекватної системи зайнятості, що певним чином потребує теоретичного переосмислення місця й ролі зайнятості в процесі ринкових перетворень.

По-друге, ринкова трансформація української економіки та суспільства в цілому об'єктивно обумовлює становлення нової за змістом та структурою зайнятості. Разом з тим в умовах відсутності науково-обґрунтованої та послідовної економічної політики трансформація економіки призвела до абсолютного скорочення чисельності зайнятих, зростання безробіття у відкритих та латентних формах, зростання нерегламентованої зайнятості, появи та розповсюдження бідності. Ці явища серйозно ускладнюють виконання поставленого завдання переходу до соціально-орієнтованої ринкової економіки.

По-третє, із визнанням моделі розвитку ринкового типу і намаганням переходу до неї в економіці почали діяти фактори, що традиційно були невласиві попередній економічній системі. Вони зумовлюють залежність зайнятості від характеру макроекономічної динаміки, прив'язують траєкторію формування нової моделі зайнятості з можливими сценаріями соціально-економічного розвитку країни. Саме тому від усвідомлення механізмів взаємодії зайнятості з факторами, що визначають її на рівні національної економіки, від того, наскільки вірно та ефективно вони будуть використовуватись, залежить реалізація декларованої мети реформування трудових відносин - досягнення повної, продуктивної, добровільно обраної зайнятості.

Ситуація, що сьогодні склалася в сфері зайнятості, є кризовою і потребує свого негайного розв'язування, але це буде можливо, на наш погляд, тільки за умов активного включення зайнятості в соціально-економічні програми розвитку країни. Це значить, що назріла потреба в формуванні нової моделі реформ, в якій повинні знайти відображення новий соціальний підхід, політична далекорізькість і стратегічне мислення.

Зараз як ніколи необхідні практичні дії для проведення в життя науково-обґрунтованої та зваженої політики зайнятості.

¹ © Чатченко Т.В., 2013

Все, що сказано вище, зумовлює актуальність проблеми, яка є предметом дослідження в дисертаційній роботі.

Ступінь наукової розробки проблеми. Зайнятість - одна з головних проблем економічної науки і завжди знаходилась в центрі уваги науковців. В процесі суспільно-історичного розвитку формувались теоретичні погляди та концепції зайнятості, що розглядали її соціально-економічну природу, в певному ступені визначали фактори зайнятості на рівні національної економіки. В цілому еволюцію теоретичних поглядів на названу проблему можна простежити в роботах А. Сміта, Д. Рікардо, Т.Р. Мальтуса, Ж.-Б. Сея, Д.С Мілля, К. Маркса, Дж. Кларка, А. Маршалла, Т. Веблена, А. Пігу, Дж.М. Кейнса, С. Домара, Дж.В. Робінсон, Р.Ф. Харрода, Е.Г. Хансена, В. Ойкена, М. Фрідмена, Ф. фон Хайєка, Дж. Гелбрейта, Дж. Данлопа, П. Дерінгера, М. Піоре, Л. Ульмана та ін.

Сучасна теорія зайнятості розробляється багатьма науковцями, проте тема залишається невичерпаною. Навіть відомі та загально визнані концепції зайнятості мають нерозкриті аспекти та протиріччя. Більш того, зайнятість є складною, динамічною проблемою, і в ній постійно виникають нові моменти, явища, тенденції, що потребують свого відображення в економічній теорії.

В українській та російській економічній науці складається свій напрямок досліджень проблем зайнятості, що розвивається в аспекті ринкової трансформації інверсійного типу. Значний вклад в розробку названої тематики внесли Д. Богиня, Н. Вишневська, С. Дзюба, С. Дятлов, І. Заславський, А. Іванілов, Р. Капелюшніков, М. Кім, В. Костаків, А. Котляр, С. Кузьмін, Е. Лібанова, Б. Лісовик, А. Московська, А. Нікіфорова, В. Оніщенко, В. Петюх, І. Петрова, В. Секретарюк, Г. Сергієва, Л. Чіжова, М. Шаленко, Л. Шевченко та ін.

Економічні процеси в пострадянських країнах носять інверсійний характер і тому практично не діють "чисті" економічні закони та закономірності, а форми, через які реалізуються економічні явища, виступають в ірраціональному вигляді та перевернуто відображають сутність глибинних процесів.

Сьогодні виникає потреба наукового переосмислення існуючих і теоретичних положень в дослідженнях зайнятості та, перш за все, можливостей їх практичного використання, що спонукає сучасну транзитологію до пошуків власної методології аналізу, яка б відповідала стану об'єкту аналізу та сучасним вимогам господарської практики.

В транзитивній економіці становлення нової за змістом та структурою зайнятості залежить як від загальних закономірностей розвитку економічної системи, так і від специфічного характеру перехідних процесів. Інверсійний тип ринкової трансформації в поєднанні з постдезінтеграційним шоком та економічною кризою стають об'єктивними перешкодами на шляху ефективних перетворень в сфері зайнятості, але, водночас, містять потенційні можливості її майбутнього ефективного розвитку.

Зайнятість характеризує один з важливих аспектів розвитку людини, пов'язаних з суспільною діяльністю в сфері праці і у зв'язку з працею. Соціально-економічне значення зайнятості обумовлено тією роллю, яку відіграє праця. З соціальної точки зору, праця - джерело доходів, основа добробуту, найважливіший засіб розвитку людини, з економічної - фактор виробництва, тому наявна система зайнятості повинна забезпечити вірно та ефективно використання трудових ресурсів. Економічний зміст зайнятості полягає в можливості своєю працею забезпечити собі і своїй родині гідне існування, сприяти зростанню ефективності суспільного виробництва, соціальний - в формуванні та розвитку особистості людини. Саме в цьому руслі повинні проводитися дослідження зайнятості, при цьому автор виходить з того, що зайнятість - це сукупність відносин з приводу участі населення в трудовій діяльності, що визначає міру його реального включення в суспільну працю і в отримання реальних доходів [1, с. 13].

Стан зайнятості в транзитивній економіці перш за все обумовлений трансформаційною кризою, яка в простому розумінні є періодом дезорганізації виробництва, справляє негативний вплив на всі складові соціально-економічного життя суспільства. Але з точки зору розвитку складних систем та теорії катастроф, трансформаційна криза виступає як початок формування

нової організації системи. Специфіка цієї кризи проявляється в механізмі біфуркації, тобто невизначеності післякризових характеристик системи, розщеплення розвитку на безліч варіантів. Саме тому необхідно зрозуміти власні тенденції розвитку економічної системи, пізнання яких надає суспільству можливість вибору шляхів її подальшого розвитку [2, с.11].

Сучасний вектор реформування економічної системи в пострадянських країнах пов'язується з побудовою соціально-орієнтованого ринкового господарства з характеристиками постіндустріального розвитку. Цей тип господарювання формується на основі принципів, які сформульовано у працях німецьких неолібералів (В. Репке, А. Рюстова, В. Ойкена, А. Мюлер-Армака, Л. Ерхарда), і характеризується поєднанням конкуренції, економічної свободи і активної ролі держави в організації соціальної сфери. Неодмінною умовою цього варіанту розвитку є вирішення проблем зайнятості в інтересах людини, розширення її прав на працю і розвиток особистості.

Ефективність ринкової моделі зайнятості, на думку дисертанта, пов'язана перш за все із ступенем економічної свободи індивідів, що проявляється в ринкових умовах у формі свободи зайнятості: вибір її форм та видів, вибір між зайнятістю та незайнятістю.

Високий ступінь економічної свободи в ринковій економіці забезпечується існуючою системою приватної власності з утвореними від неї формами. Як функціональна характеристика зайнятості не визначається формою власності безпосередньо, їх взаємозв'язок упроваджено в канву цілісної економічної дійсності всієї системи трудових відносин. Вплив первісних економічних відносин (відносин власності) на зайнятості полягає в тому, що потенційний суб'єкт ринку праці персоніфікує власника трудового ресурсу, а його включення у виробництво можливо за двома напрямками: або на основі вільного підприємництва як засобу використання власної праці за умов володіння відповідними засобами виробництва, або на основі добровільного найму як засобу продажу робочої сили власнику капітальних ресурсів. У рамках цих напрямків в ринковій економіці існує широкий спектр форм та видів зайнятості.

Зараз пропонується підхід до нового розуміння зайнятості, який полягає в з'ясуванні можливостей її змін повнотою прояву економічної свободи індивіда на основі трансформації відносин власності, що виражається в розвитку активної функції зайнятості. Основний зміст ознаки економічної активності трудових ресурсів - наявність особистого прагнення до формування та підтримки працездатності, пошук своєї "ніші" в суспільно-виробничій системі і постійна готовність відстоювати своє право на зайнятості. Саме тому економічна свобода як провідна тенденція розвитку соціально-трудої сфери може виступати головним критерієм розвитку зайнятості в будь-якій економічній системі.

Трансформація відносин власності та відмова від державного регулювання сфери трудових відносин самі по собі не забезпечують перехід до економічної свободи та ефективної зайнятості. Для цього необхідні інституційні зміни, зокрема оформленість та зрілість ринку праці, зміни в свідомості працівників та роботодавців. Окрім того, в перехідних умовах існують об'єктивні фактори, що стримують реалізацію економічної свободи - нераціональна структурна організація економіки, політико-правова невизначеність держави, залишки державного монополізму в сфері праці, патерналістська психологія та ін.

Стихійність, поспішність в проведенні реформування трудових відносин та відсутність ефективних ринкових механізмів регулювання зайнятості обумовили наявність характерних особливостей зайнятості: широкомасштабну нерегламентовану зайнятості, приховане безробіття, низький рівень оплати праці, самозайнятості, диверсифікацію та плюралізацію зайнятості та інші.

Таким чином, вага накопичених проблем в сфері зайнятості дає змогу зробити висновок про те, що глибоке ринкове реформування ще попереду, й тому виникає необхідність визначення основних факторних напрямків формування ефективної зайнятості.

Створення ефективної зайнятості населення також є неодмінною умовою здійснення переходу до соціально-орієнтованого ринкового господарства. В умовах ринкової економіки ефективна зайнятості ґрунтується на принципах забезпечення повної, продуктивної, вільно

обраної зайнятості. При цьому повна зайнятість розглядається як надання всьому економічно активному населенню умов для занять суспільно-корисною працею, продуктивна - відображує ефективне використання трудових ресурсів, вільно обрана - міру соціально-економічної свободи власника робочої сили.

Економічна свобода є найважливішим елементом ефективної зайнятості, й тому в перехідній до ринку економіці формування нової за змістом та структурою зайнятості безпосередньо пов'язано з розвитком економічної свободи в тому ступені, при якому вона спроможна забезпечити трудоактивному населенню можливість вибору сфер застосування своєї праці, форм зайнятості та господарювання.

В сучасній економіці зайнятість являє собою складну і суперечливу систему масштабного перерозподілу трудових ресурсів, резервування робочої сили і формування нового типу робітника. В ній виділяються такі характерні особливості, як диверсифікація та плюралізація зайнятості, встановлюється тісна взаємозалежність між широкомасштабною нерегламентованою зайнятістю, прихованим безробіттям та самозайнятістю. Вказані тенденції подібні, схожі на ті, що існують в країнах з ринковою економікою, але в пострадянських країнах їх відрізняють масштаби, склад, характер, а також роль в соціально-економічних перетвореннях.

Література:

1. Чатченко Т.В. Значение диверсификации и плюрализации занятости в условиях глобализации экономических процессов // Социальная экономика. – 2003. - № 1. - С. 286-289.
2. Осипов Ю.М. Переходные кризисные процессы в России // Теоретические и практические аспекты экономического развития. – М.: ТЕИС, 1999. – 226 с.

СОДЕРЖАНИЕ ЗАНЯТОСТИ В РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКЕ

Чатченко Т.В., к. е. н., доцент

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

Работа посвящена исследованию теоретических аспектов содержания занятости в условиях рыночных преобразований экономики, выяснению методологических, теоретических и практических направлений достижения эффективной занятости.

Ключевые слова: занятость, факторы, диверсификация занятости, плюрализация занятости.

CONTENT OF EMPLOYMENT IN A MARKET ECONOMY

Chatchenko T.V., Ph. D., dozent

V.N. Karazin Kharkiv National University

The work is devoted to the study of theoretical aspects of the content of employment in market reforms of economy, clarifying methodological, theoretical and practical areas of effective employment.

Keywords: employment, factors, diversification of employment, pluralization of employment.

Надійшла до редакції 27.04.2013 р.